

Зміст

ГЛАВА 1

Налагодження стосунків з урядом: демократичні ідеали та дрібні чиновники	1
Демократичний ідеал “завершена демократія”	3
Чи треба засуджувати корупцію в державному секторі?	6
Чи має значення дрібна корупція?	9
Чи історичний досвід і культура заперечують можливість реформи?	13
Чому опитування?	17
Які види опитувань?	20
План книги	22
Додаток: формат дослідження	25
Примітки	28

ГЛАВА 2

Контекст: незавершений перехід	31
Демократизація місцевої влади	31
Приватизація та реституція	33
Економічний і моральний хаос	34
Політичний контекст	37
Ставлення громадян до незавершених трансформувальних перехідного періоду	39
Висновки: жертви необхідного переходу	45
Примітки	46

ГЛАВА 3

Як громадяни сприймають посадовців, їхній досвід у стосунках із ними	49
Як громадяни сприймають політиків і найвищих урядовців	49
Як громадяни сприймають дрібних посадовців	52
Порівняльне сприйняття корупції серед громадян	55
Як громадяни сприймають необхідність використовувати зв'язки та хабарі	57
Як громадяни сприймають мотиви і почуття посадовців	59
Досвід стосунків громадян із посадовцями	62
Поважне ставлення до громадян	63
Особливе ставлення	64
Справедливе (або несправедливе) ставлення	65
Здирство	66
Проблеми, які найчастіше виникають або найбільше дратують громадян у стосунках із чиновниками	68
Задоволення дрібними посадовцями	70
Висновки: дуже негативне сприйняття, помірно негативне сприйняття	73
Примітки	73

ГЛАВА 4	
Стратегії, до яких вдаються громадяни в стосунках із чиновниками	75
Як у фокус-групах громадяни обговорювали стратегії стосунків із посадовцями	76
Стратегії для досягнення різних цілей: справедливе ставлення або особливі послуги	81
Стратегії в чутках і в особистому досвіді	83
Як самі громадяни сприймають стратегії, до яких вони вдаються в стосунках із посадовцями: чутки та поголос	86
Особистий досвід використання різних стратегій: поведінка громадян	89
Комбінування стратегій	93
Фактори впливу на вибір стратегії	94
Кореляція всіх стратегій з незадоволенням	105
Висновки: основна реакція на погане ставлення з боку посадовців — частіше використання сперечань, а не хабарів	106
Примітки	108
ГЛАВА 5	
Хабародавці за власним бажанням?	109
Моральне веління поважати закон?	110
Засудження громадянами використання зв'язків, подарунків і хабарів	111
Одвічний складник нашої національної історії та культури?	114
Чи давали б громадяни хабарі, якби цього вимагали, та чи брали б вони їх, якби їм давали?	118
Що громадяни відчувають, коли дають хабара: радість, гнів, занепокоєння чи сором?	120
Досвід реального давання подарунків і хабарів серед громадян	122
Різниця між подарунками й хабарами? Значення розміру, часу та мотивів	122
Чи впливали “цінності та норми” на поведінку?	128
Вплив здирницьких спроб	131
Незалежний вплив цінностей і здирства: регресивний аналіз	134
Висновки: здирство завжди спрацьовує, але цінності пом'якшують його вплив	135
Примітки	137
ГЛАВА 6	
Національні меншини перед вибором: “наполегливіше намагатися” чи “опустити руки”?	139
Загальна криволінійна модель реакції на стрес	140
Вісім меншин	142
Негативне ставлення до національних меншин: міждержавні та міжменшинні порівняння	148
Припущення про національну дискримінацію	150

Реальний досвід упередженого ставлення	152
Міжнаціональне порівняння думок	156
Національні цінності й норми	156
Національні особливості застосування стратегій	157
“Екологічний вплив”: чинник середовища	160
Середовище й досвід	163
Висновок: більшість етнічних меншин знаходяться в зоні “наполегливішого намагання”, цигани — в зоні “апатії”, а турки — на межі між цими зонами	164
Додаток	166
Примітки	167
ГЛАВА 7	
Дрібні чиновники: між державою та громадянами	169
Ставлення чиновників “як громадян” до інших чиновників	170
Чиновники як державні службовці	173
Чиновники “як чиновники” — стосовно пересічних громадян	176
Як службовий досвід чиновників впливав на стосунки з клієнтами?	185
Висновок: сприятливі та шкідливі інституційні культури	194
Примітки	197
ГЛАВА 8	
Хабарники за власним бажанням?	199
Спокуси, приводи та виправдання	200
Сумніви, побоювання та заборони	203
Зізнання	206
Сприятлива нагода та мотивація	209
Чому одні чиновники брали хабарі, а інші — ні?	211
Причиново-наслідкова модель	222
Висновок: брання хабарів зумовлюють радше здирницькі можливості чиновників, аніж бідність	230
Примітки	232
ГЛАВА 9	
Культура корупції? Підтримка, пріоритети та перспективи реформ	233
Чи можливі реформи?	234
Сприйняття урядової прихильності до реформ	236
Експертна думка: шість вказівок	240
Громадська думка стосовно реформ — на основі результатів обговорень у фокус-групах	248
“Меню” реформ з десяти пунктів: громадська думка та реакція дрібних чиновників	252
Пріоритети: єдина найефективніша реформа	253

Пакети реформ	256
Опір реформам	260
Інші шляхи заохочення чиновників	262
Роздержавлення	264
Підготування та керівні настанови	266
Чи є проблемою самі реформи?	268
Громадянська підтримка міжнародного тиску	268
Чому громадяни однієї країни по-різному ставляться до реформ?	271
Діагноз та рецепт	278
Аналітичні висновки: потреба зважати радше на ситуації, ніж на учасників	280
Чи може за “зимою усобиць” прийти “гаряче літо”?	283
Примітки	286
Бібліографія	291
Показчик	305

Список таблиць

Таблиця 1. А1. Обговорення у фокус-групах і детальніші інтерв'ю	25
Таблиця 1. А2. Масштабні дослідження серед населення і посадовців	27
Таблиця 2.1. Економічний песимізм – у минулому і зараз	40
Таблиця 2.2. Емоційне ставлення до економічного спаду	41
Таблиця 2.3. Ринкова економіка взагалі та на практиці	42
Таблиця 2.4. Неспроможність конкурентних виборів	43
Таблиця 2.5 Сui bono? (Хто зискує?)	44
Таблиця 3.1. Сприйняття політиків	50
Таблиця 3.2. Сприйняття падіння стандартів поведінки політиків	51
Таблиця 3.3. Сприйняття змін у поведінці дрібних посадовців	54
Таблиця 3.4. Порівняльне сприйняття корупції	56
Таблиця 3.5. Сприйняття необхідності використання зв'язків, подарунків чи хабарів для реалізації законних прав	57
Таблиця 3.6. Сприйняття необхідності дати презент, щоб різні посадовці задовольнили законні права громадянина	58
Таблиця 3.7. Сприйняття головної причини хабарництва	60
Таблиця 3.8. Чому, на думку громадян, посадовці тепер більше схильні брати підношення	60
Таблиця 3.9. Чому, на думку громадян, посадовці стали менш схильними брати підношення	61
Таблиця 3.10. Ставлення громадян до почуттів посадовців стосовно хабарництва	62
Таблиця 3.11. Ставлення до громадян з повагою	63
Таблиця 3.12. Досвід отримання особливих послуг	65
Таблиця 3.13. Досвід “справедливого ставлення”	66
Таблиця 3.14. Досвід вимагання	68
Таблиця 3.15. Найдратівливіші проблеми з досвіду громадян	69
Таблиця 3.16. Задоволення стосунками з посадовцями	71
Таблиця 3.17. Кореляція між задоволенням і досвідом громадян	72
Таблиця 3.18. Вплив частоти справедливого ставлення та вимагання на задоволення громадян	72
Таблиця 4.1. Співвідношення між посиленнями на різні стратегії у фокус-групах і метою (справедливе ставлення або особливі послуги)	82
Таблиця 4.2. Згадування стратегій стосунків з посадовцями у фокус-групах – в чутках і особистому досвіді	84

Таблиця 4.3. Сприйняття ймовірності стратегій	87
Таблиця 4.4. Сприйняття змін у стратегіях	88
Таблиця 4.5. Досвід застосування стратегій	90
Таблиця 4.6. Досвід “відносно частого” застосування стратегій	91
Таблиця 4.7. Вплив молодого віку на вибір стратегій	95
Таблиця 4.8. Вплив частих контактів з посадовцями на вибір стратегій	96
Таблиця 4.9. Вплив несправедливого ставлення на вибір стратегії	97
Таблиця 4.10. Вплив обізнаності з законними правами на вибір стратегії	99
Таблиця 4.11. Вплив знайомства з посадовцями на вибір стратегій	101
Таблиця 4.12. Вплив вимагання на вибір стратегій	103
Таблиця 4.13. Вплив різних проблем на вибір стратегій	104
Таблиця 4.14. Вплив незадоволення стосунками з посадовцями на вибір стратегій	106
Таблиця 4.15. Кореляція між вибором стратегій і досвідом стосунків з посадовцями	107
Таблиця 5.1. Чи мусять люди підкорятися закону, чи ігнорувати невважені або несправедливі закони?	111
Таблиця 5.2. Громадські “цінності й норми”	113
Таблиця 5.3. Переваги громадян у системі взаємних подарунків і особливих послуг	114
Таблиця 5.4. Результат кризи перехідного періоду чи притаманна риса культури?	115
Таблиця 5.5. Чому, на думку громадян, тепер клієнти більше готові давати хабарі	117
Таблиця 5.6. Чому, на думку громадян, нині клієнти менш готові давати хабарі	118
Таблиця 5.7. Дали б, якби вимагали, взяли б, якби запропонували	120
Таблиця 5.8. Сприйняття того, що відчувають клієнти, коли дають хабарі	121
Таблиця 5.9. Означення хабарів за Роуз-Акерман	123
Таблиця 5.10. Оцінка мотивів підношень за часом, коли їх зроблено	126
Таблиця 5.11. Сприйняття і досвід підношень за вибором часу	128
Таблиця 5.12. Відмовилися б дати чи взяли хабара — цінності	129
Таблиця 5.13. Не робили подарунків чи хабарів — цінності	130
Таблиця 5.14. Порівняння гіпотетичного й реального рівня давання хабарів	131
Таблиця 5.15. Робили подарунки і давали хабарі — зіткнулися зі зди́рством на власному досвіді	132
Таблиця 5.16. Кореляції між цінностями, зди́рством і даванням або бранням хабарів — середні показники	133

Таблиця 5.17. Кореляції між цінностями, здирством і даванням хабарів	134
Таблиця 5.18. Оцінка незалежного впливу цінностей і норм за допомогою множинних регресій	135
Таблиця 6.1. Сприйняття національної дискримінації	150
Таблиця 6.2. Володіння корисною інформацією серед різних національностей	153
Таблиця 6.3. Досвід національної дискримінації	155
Таблиця 6.4. Схильність різних етнічних груп давати або брати хабарі	157
Таблиця 6.5. Стратегії, які застосовують національні меншини (принаймні рідко)	158
Таблиця 6.6. Вплив середовища на припущення	163
Таблиця 6. А1. Інтерв'ю в етнічних групах	166
Таблиця 7.1. Порівняльне сприйняття поведінки політиків або дрібних чиновників	171
Таблиця 7.2. Порівняльне сприйняття необхідності давати хабара різним видам чиновників	172
Таблиця 7.3. Порівняння показників обізнаності, справедливого ставлення та задовільного досвіду стосунків у чиновників і громадян	173
Таблиця 7.4. Економічні проблеми чиновників	174
Таблиця 7.5. Економічні переваги чиновників	174
Таблиця 7.6. Порівняльна підтримка переходу до ринкової економіки	175
Таблиця 7.7. Бажання та сподівання чиновників щодо роботи	175
Таблиця 7.8. Як посадовці сприймають загальні тенденції у відносинах між пересічними громадянами та чиновниками	176
Таблиця 7.9 Як чиновники виконують свою роботу: сприйняття інших чиновників	177
Таблиця 7.10. Скарги чиновників на проблеми в обслуговуванні клієнтів	178
Таблиця 7.11. Погляди посадовців на підзвітність народу	179
Таблиця 7.12. Схильність чиновників виправдовувати стягування з клієнтів додаткової платні	179
Таблиця 7.13. Стратегії клієнтів: погляд зверху (та знизу)	181
Таблиця 7.14. Чиновницьке сприйняття тенденцій у поведінці клієнтів	183
Таблиця 7.15. Що найбільше дратувало чиновників	183
Таблиця 7.16. Кореляція між стратегіями клієнтів і скаргами чиновників	184
Таблиця 7.17. Відмінні інституційні культури	187
Таблиця 7.18. Різкі відмінності між окремими посадами в одній інституції	190
Таблиця 7.19. Вплив низької платні та поганих можливостей працевлаштуватися	193

Таблиця 7.20. Зв'язок між культурами піклування та виправдовування хабарництва	197
Таблиця 8.1. Часті пропозиції	201
Таблиця 8.2. Основна причина хабарництва	201
Таблиця 8.3. Сприйняття чиновниками урядової толерантності до брання хабарів	202
Таблиця 8.4. Інституційна корупція — дільба з колегами та начальством	203
Таблиця 8.5. Менш авторитарні та більш законні	204
Таблиця 8.6. Засудження	205
Таблиця 8.7. Сором	206
Таблиця 8.8. Чому чиновники казали, що взяли б хабара	207
Таблиця 8.9. Зізнання чиновників	209
Таблиця 8.10. Спільний та взаємопов'язаний вплив схильності та нагоди на брання хабарів	210
Таблиця 8.11. Вплив інституційних культур на брання хабарів	213
Таблиця 8.12. Вплив посади в інституції на брання хабарів	215
Таблиця 8.13. Вплив низької платні та кар'єрних перспектив на брання хабарів	218
Таблиця 8.14. Вплив страху бути покараними за хабарництво	220
Таблиця 8.15. Вплив сприйняття урядової терпимості та особистих цінностей на брання хабарів	221
Таблиця 8.16. Вплив виправдання хабарництва на брання хабарів	221
Таблиця 8.17. Операціоналізація змінних у причиново-наслідковій моделі	222
Таблиця 8.18. Регресії, що прогнозують економічний тиск, сприятливі нагоди, страх і культуру виправдання хабарництва	224
Таблиця 8.19. Регресії, що прогнозують ступінь схильності брати хабарі та їх дійсне брання	225
Таблиця 8.20. Регресії, що прогнозують два різних види схильності брати та дійсне брання великих підношень	227
Таблиця 9.1. Притаманна риса державної культури?	235
Таблиця 9.2. Чи можна скоротити корупцію?	236
Таблиця 9.3. Щирі спроби?	239
Таблиця 9.4. Пропозиції реформ, що їх давали під час обговорень у фокус-групах	249
Таблиця 9.5. Найефективніший шлях забезпечення справедливого ставлення до громадян ("меню" з десяти пунктів)	253
Таблиця 9.6. Найефективніший шлях забезпечення справедливого ставлення до громадян (п'ять категорій)	255

Таблиця 9.7 . Пакети реформ: дуже ефективні реформи	257
Таблиця 9.8. Опір реформам	260
Таблиця 9.9. Чотири способи заохочення чиновників	263
Таблиця 9.10. Ліпший приклад згори? Суворіші покарання клієнтів?	264
Таблиця 9.11 . Роздержавлення	265
Таблиця 9.12. Навчання – досвід, пріоритети та ставлення до міжнародної допомоги	267
Таблиця 9.13. Підтримка міжнародного тиску, спрямованого на боротьбу з корупцією	270
Таблиця 9.14. Вплив несправедливого ставлення на вибір пріоритетних реформ	272
Таблиця 9.15. Вплив зниження життєвого рівня на популярність реформ	275
Таблиця 9.16. Вплив сприйняття причини хабарництва на віддання переваги тим чи іншим реформам	276
Таблиця 9.17. Вплив націоналізму на опір міжнародному тиску	278

Список рисунків

Рис. 1.1. Низький рівень очікування справедливого ставлення з боку посадовців (1993)	5
Рис. 2.1. Хто зискує від переходу до ринкової економіки?	45
Рис. 3.1. Ставлення громадян до політиків і дрібних посадовців	55
Рис. 3.2. Дійсний досвід справедливого ставлення серед громадян	66
Рис. 3.3. Найдратівливіші проблеми в реальних стосунках з посадовцями	70
Рис. 4.1. Реальне застосування стратегій громадянами (за частістю)	92
Рис. 4.2. Вплив несправедливого ставлення (стратегії подані за категоріями)	98
Рис. 4.3. Вплив спроб вимагання шляхом створення “зайвих проблем” (стратегії подані за категоріями)	102
Рис. 4.4. Вплив різних проблем (подано окремі стратегії)	105
Рис. 5.1. Корупція — результат моральної кризи перехідного періоду?	116
Рис. 5.2. Навіть подарунки, зроблені “постфактум”, не виражають вдячності	127
Рис. 5.3. Спільний вплив цінностей громадян і здирства на давання хабарів	136
Рис. 6.1. Криволінійна модель реакції на стрес	141
Рис. 6.2. Другосортні громадяни? Національний досвід справедливого ставлення	156
Рис. 6.3. Наполегливіше намагання? I: Застосування різними національностями сперечання, наполягання й звернення нагору	159
Рис. 6.4. Наполегливіше намагання? II: Використання різними національностями зв’язків, подарунків і хабарів	160
Рис. 6.5. Розташування етнічних меншин на криволінійній моделі реакції на стрес	165
Рис. 7.1. Чиновники виправдовують стягнення неофіційної платні за “додаткову роботу”	180
Рис. 7.2. Поведінка клієнтів у різних інституціях	188
Рис. 7.3. Інституційні культури — сприятливі чи шкідливі?	196
Рис. 8.1. Мотив та нагода — спільний вплив на брання хабарів	211
Рис. 8.2. Схильність та дійсне брання великих підношень у різних інституціях	214
Рис. 8.3. Всередині інституцій посади більше впливають на поведінку, ніж на ставлення до хабарництва.	217
Рис. 8.4. Чиновники, які мають низьку платню або отримують її із затримками, схильніші брати великі підношення, однак роблять це “неохоче, тому що не можуть дозволити собі відмовитися”	229

Рис. 8.5. Причиново-наслідкова модель зізнань чиновників у бранні від клієнтів великих хабарів	231
Рис. 9.1. “Щирі та заповзяті” спроби уряду побороти корупцію серед дрібних чиновників?	240
Рис. 9.2а. Громадяни та чиновники мають різні пріоритети при проведенні реформ	254
Рис. 9.2б. Громадяни різних країн мають різні пріоритети при проведенні реформ	255
Рис. 9.3. Громадська підтримка багатоканального підходу (реформи подано за рівнем громадської підтримки)	258
Рис. 9.4. Опір реформам серед дрібних чиновників (реформи подано в порядку спадання рівня опору серед дрібних чиновників)	261
Рис. 9.5. Складний вибір реформ	265
Рис. 9.6а. Вплив несправедливого ставлення на пріоритетний вибір “суворішого контролю”	273
Рис. 9.6б. Вплив несправедливого ставлення на пріоритетний вибір підвищення рівня “управлінської ефективності”	274